

■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΑΔΑΚΗ*

Αναδιφώντας το χθες (336)

Ρέθυμνο 1824: η πόλη της κατατόμησης των Τεσσάρων Μαρτύρων (3)

Συνεχίζω και σήμερα την παράθεση της εισήγησής μου στην Ημερίδα της ΙΑΕΡ για τους Τέσσερις Μάρτυρες, που αναφέρεται στο Ρέθυμνο του 1824.

«...Αναφέροντας ότι οι χωρικοί και οι αστοί Ρεθιμνιώτες πηγαίνονταν από τις δύο πύλες, Ορτά και Κουμ Καπί, το κάναμε εν τη ρύμη του λόγου, αφού η είσοδος και η έξοδος είχαν τα προβλήματά τους. Οι «καπουτζήδες» φύλακες ήταν ονομαστί για τις αγριότητες τους, ακόμα και σε πολύ μεταγενέστερες και με περισσότερες ελευθερίες εποχές, αν σκεφτούμε για παράδειγμα ότι πυροβόλησαν χάρην παιδιάς και σκότωσαν τον δάσκαλο Γεώργιο Ηλιακάκη το έτος 1896. Όπως αναφέρει ο Τσέχος περιηγητής Franz Sieber, που επισκέφθηκε την Κρήτη το 1817 και αποτελεί μια έγκυρη πηγή για το

τι συνέβαινε στην πόλη λίγο πριν την Επανάσταση, η έφιππη είσοδος και έξοδος απαγορευόταν στο σύνολο του χριστιανικού πληθυσμού, ακόμη και στον επίσκοπο, ο οποίος κατά τα άλλα απολάμβανε τιμές κρατικού υπαλλήλου.

Για παράδειγμα, το βράδυ της Ανάστασης ο διοικητής της πόλης του έστειλε το δικό του άλογο για να μεταβεί στον ναό για τη λειτουργία. Οι καπουτζήδες δεν είχαν σεβαστεί ακόμα και τον ίδιο τον Sieber, που διέθετε σουλτανικό φερμάνι, κι όχι μόνο αυτό αλλά και απαιτούσαν κάθε τόσο τα μπαξίσια τους. Οι φύλακες αυτοί, οι οποίοι σε ειρηνικές περιόδους ανήκαν σε γενιτσάρικα τάγματα, κατοικοέδρευαν στα γειτονικά στις πύλες θλωτά καταλύματα, που στην πλειοψηφία τους σώζονται μέχρι τις μέρες μας (πρώην κατάστημα Κουτρούλη στη Μεγάλη Αγορά-εικόνα, πρώην Ψαράδικα στη Μικρή Αγορά και καταλύματα φρουράς δεξιά από τον εισερχόμενο στη στοά εισόδου στη Φορτέ-τα).

Αναφερόμενοι στις πύλες θα πρέπει να μιλήσουμε και για τη συγκοινωνιακή εξυπηρέτηση της πόλης. Σε καιρούς πιο ήρεμους αυτή πραγματοποιούνταν σ' ό,τι αφορά το μικροεμπόριο με τετράποδα ζώα μέσω των οδικών αξόνων που κατέληγαν στις δύο πύλες, ενώ το μεγαλύτερης έκτασης εμπόριο διεξαγόταν μέσω θαλάσσης. Τα πλοία βέβαια άραζαν αρόδο, αφού κανένα τους

Μια εικόνα των δρόμων που υπήρχαν και χρησιμοποιούνταν έχουμε από τα χαρακτηριστικά των περιηγητών, ξυλογραφίες και λιθογραφίες, οι οποίοι επισκέφθηκαν την πόλη πριν και μετά την Επανάσταση και συνέγραψαν βιβλία εντυπώσεων. Οπωσδήποτε οι δρόμοι μέσα στην πόλη καθώς κι εκείνος για τα Χανιά, μέχρι τον Κουμπέ ήταν λιθόστρωτος, όμως δεν συντηρούνταν και είχε περιέλθει σε κακή κατάσταση. Όσο για τα πλοία, αυτά ήταν όλα τους εμπορικά που μετέφεραν επ' αμοιβή τους τυχόν επιβάτες, συνήθως κρατικούς υπαλλήλους της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Βρισκόμα-

στε ακόμη μακριά από το σωτήριο 1837, έτος κατά το οποίο ξεκίνησε συγκοινωνία, χαρακτηρισμένη από περιοδικότητα, με τα μέτρα πάντα της εποχής. Το προηγούμενο έτος είχε ιδρυθεί το Αυστροουγγρικό Λογ, το οποίο στη συνέχεια ξεκίνησε δρομολόγια, αρχικά με το ατμόπλοιο «Ασπίς», από την Τεργεστή μέχρι τη Σύρο, μέσω Κρήτης.

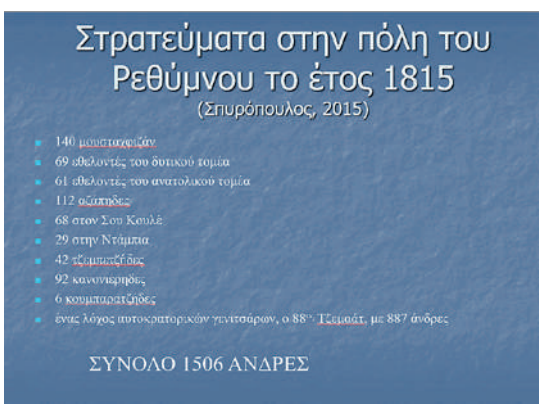
Οπωσδήποτε οι μετακινούμενοι σε Χανιά και Μεγάλο Κάστρο προτιμούσαν να μεταβαίνουν εκεί δια θαλάσσης, τρόπος μετακίνησης που τους εξασφάλιζε μεγαλύτερη ταχύτητα και ασφάλεια. Ας μην ξεχνάμε ότι, όσο κι αν η επανάσταση είχε κατασταλεί, ένοπλες ομάδες επαναστατών κυκλοφορούσαν στην ύπαιθρο και τα όρια της δράσης τους σε σχέση με τους παραδοσιακούς ληστές ήταν ρευστά. Για όσους πεζούς πάντως δεν προλάβαιναν τον κλείσιμο των πυλών, πριν τη δύση του ήλιου, υπήρχε η δυνατότητα διανυκτέρευσης στον τεκέ Βελή Πασά, ο οποίος είχε ευρύτερο κοινωνικό ρόλο. Μεταξύ των άλλων εκεί παρασκευάζονταν και διανεμόταν συσσίτιο για τους άπορους, όπως και στο τέμενος Γαζή Χουσεϊν πασά και στο Μαρέτι (πρώην καθολικό της μονής Αγίου Φραγκίσκου).

άνω των τριάντα τόνων δεν μπορούσε να μπει στο προσαρμωμένο λιμάνι το έτος 1824. Το δια θαλάσσης εμπόριο είχε να κάνει σχεδόν αποκλειστικά με την Πελοπόννησο και τα νησιά του Αρχιπελάγους. Εξυπακούεται ότι δεν υπήρχαν δρόμοι για τροχοφόρα, αφού η πρώτη σοβαρή προσπάθεια για διάνοιξη ενός προς τα Χανιά σημειώθηκε 22 χρόνια αργότερα, επί Βελή Πασά, και έφτασε μόνο μέχρι τη Μικρή Γωνιά, αντιμετωπίζοντας σημαντικές αντιδράσεις από τους ντόπιους.

Στον περιορισμένο χώρο που περιγράψαμε στριμωχόταν μεγάλοι αριθμοί μόνιμων κατοίκων, αναλογικά με το μέγεθός του. Βέβαια αυτός ήταν ο οικισμένος χώρος, γιατί στην πραγματικότητα κατεχόταν στρατιωτικά μια πολύ μεγαλύτερη σε έκταση περιοχή, που περιλάμβανε τα τρία Μετόχια νοτίως της πόλης (Ιρφάν, Σκαρπίτσι και Ιρβάν), τα χωριά του βόρειου Βρύνισα (Χρωμοναστήρι, Ρουσοσπίτι, Καπεδιανά, Καρέ, Γουλεδιανά, Σελί), τα Περιβόλια στα ανα-

τολικά, τους Αρμένους και το Ατσιπόπουλο στα δυτικά. Για την κατοχή των δύο αυτών τελευταίων χωριών είχαν δοθεί ήδη από το πρώτο έτος της επανάστασης. Οι κάτοικοί τους κατέφευγαν εντός των τειχών μόλις οι φρουρές εντόπιζαν σημάδια ότι οι επαναστάτες ετοίμαζαν κάποια επίχειρηση. Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις τα στρατιωτικά σώματα έκαναν προκαταβολικές επιθέσεις και τους έδιωχναν μακριά.

τοικούσαν πεντακόσιες ελληνικές οικογένειες και 6-7 εβραϊκές, αριθμός υπερβολικά μεγάλος. Μας μερδεύουν επίσης οι γνωστοί από τις πηγές αριθμοί των κάθε είδους στρατιωτών που έδρευαν στην πόλη. Για παράδειγμα, το έτος 1815 υπηρετούσαν συνολικά 626 στρατιώτες (140 μουσταχίζαν, 69 εθελοντές του δυτικού τομέα, 61 εθελοντές του ανατολικού τομέα, 112 αζάπηδες, 68 στον Σου Κουλέ, 29 στην Ντάμπια, 42 τζεμπετζήδες, 92 κανονιέρηδες, 6 κομμωπατζήδες).

Η εκτίμηση του πληθυσμού της πόλης είναι με τα μέχρι σήμερα γνωστά στοιχεία δύσκολη, αλλά αυτός θα πρέπει να κυμαινόταν ανάμεσα στις τρεις και στις τέσσερις χιλιάδες κατοίκους. Μας μερδεύει βέβαια μια αναφορά του περιηγητή Richard Pococke, που σχεδόν ένα αιώνα πριν, το 1739, σημειώνει ότι στην πόλη κα-

υπολογισμοί μας αφορούν ειρηνικές περιόδους κι όχι επαναστατική. Μας μερδεύει επίσης ο πληθυσμός που αναφέρει ο περιηγητής Rochfort Scott δέκα χρόνια αργότερα, το 1834, των οκτώ δηλαδή χιλιάδων κατοίκων, που είναι εξωπραγματικός. Πιο κοντά στην πραγματικότητα βρίσκεται ο Robert Pashley, που εδραζόμενος σε αιγυπτιακή απογραφή του ίδιου έτους, αναφέρει από μνήμης τον αριθμό των 3.200 κατοίκων. Η παρατήρηση ότι έχει χάσει τις σημειώσεις του μας κάνει σχετικά επιφυλακτικούς.

Σ' αυτούς πρέπει να προσθέσουμε ένα λόχο αυτοκρατορικών γενιτσάρων, τον 88^ο Τζεματί. Για τη δύναμη του λόχου αυτού διαθέτουμε στοιχεία μόνο για το έτος 1785, οπότε ανερχόταν σε 887 άνδρες. Μπορούμε λοιπόν βάσιμα να υποθέσουμε ότι οι στρατευμένοι άνδρες μέσα στην πόλη ανέρχονταν σε τουλάχιστον 1.500. Στην πραγματικότητα θα πρέπει να ήταν περισσότεροι, αφού οι

Γνωρίζουμε με σιγουριά ότι μετά την επανάσταση οι χριστιανικές οικογένειες της πόλης κυμαίνονταν γύρω στις εξήντα, αριθμός που τοποθετεί την κοινότητα αυτή στο επίπεδο των τριακοσίων κατοίκων. Για την ακρίβεια, η αναφορά που έχουμε είναι ότι ο επίσκοπος διάβαινε κάθε Πρωτοχρονιά εξήντα πόρτες, επισκεπτόμενος το σύνολο του ποιμνίου του και εισπράττοντας τα σχετικά δόσηματα. Ο Pashley αναφέρεται βέβαια σε ογδόντα οικογένειες, αυτό όμως σε μια περίοδο μεταγενέστερη και ευνομούμενη, της αιγυπτιακής κατοχής. Στους τρια-

κόσιους χριστιανούς θα πρέπει να προσθέσουμε κι άλλους εκατό που δολοφονήθηκαν στα έκτροπα αμέσως μετά την αναγγελία στο Ρέθυμνο της Επανάστασης, μεταξύ των οποίων τον επίσκοπο Γεράσιμο Κοντογιαννάκη (εικόνα), αν βέβαια ο αριθμός αυτός ο οποίος αναφέρεται στερεότυπα δεν είναι υπερβολικός.

Οπωσδήποτε μιλούμε για μια μικρή πόλη, με περίπου τρεις χιλιάδες κατοίκους, στους οποίους θα πρέπει να προσθέσουμε και μερικές ακόμη εκατοντάδες που είχαν καταφύγει σ' αυτήν από την ύπαιθρο. Επρόκειτο για τους μουσουλμάνους των χωριών και ιδίως των μετοχιών, που αισθάνονταν απροστάτετοι στους οικισμούς τους στην ύπαιθρο. Ο αριθμός τους δεν ήταν μεγάλος και σε κάθε περίπτωση δεν είχε καμία σχέση με τους χιλιάδες των χωρικών που κατέφευγαν στην πόλη κατά τις μεταγενέστερες επαναστάσεις (στην χαλκογραφία από μεταγενέστερη επανάσταση).

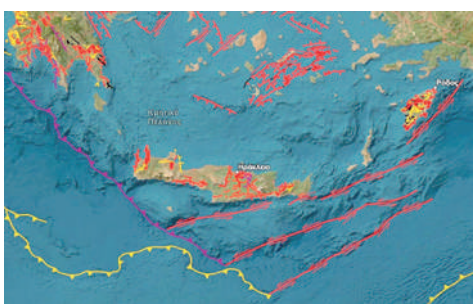

Σ' ό,τι αφορά τη θρησκευτική συγκρότηση, έχουμε υπολογίσει ότι το 1832 η αναλογία χριστιανών-μουσουλμάνων σε επίπεδο διαμερισματος Ρεθύμνου ήταν 1:0,76 (κατά τον Pashley 1:1) και ότι το 1881 το ένα τρίτο ακόμα του πληθυσμού ήταν μουσουλμάνοι, με σταδιακά διαμορφούμενη τουρκική εθνική συνείδηση. Για το 1824 μπορούμε να υποθέσουμε βάσιμα, χρησιμοποιώντας και τις αναφορές των περιηγητών, ότι οι δύο θρησκείες είχαν περίπου ίσο αριθμό πιστών σε επίπεδο Κρήτης. Όμως ειδικά στην πόλη του Ρεθύμνου επικρατούσαν κατά κράτος οι μουσουλμάνοι. Στην ύπαιθρο μουσουλμάνοι κατοικούσαν καθ' όλη τη διάρκεια της επανάστασης σε εντοπιωμένες περιοχές, στις οποίες κατείχαν πλειοψηφική θέση. Στο σχεδιάγραμμα απεικονίζεται η θρησκευτική σύνθεση του πληθυσμού του Ρεθύμνου το έτος 1881.

Τέτοιες ήταν οι περιοχές Παλαιλίου - Βαρσαμόνερων - Αγίου Ανδρέα, Αδελέ - Λούτρας, Πατσού - Βολιτώνων - Θρόνους - Κλησιδιού

- Γέννας - Γερακαρίου, Ξουζανών - Αλφάς - Έρφων - Νταλαμπέλου και μερικών άλλων μικρότερων, όχι όμως και της Αμπαδιάς, την οποία είχαν εγκαταλείψει οι κάτοικοί της, καταφεύγοντας στο Μεγάλο Κάστρο. Σταδιακά μάλιστα, με το σβήσιμο της Επανάστασης το 1824, που σηματοδοτήθηκε στο Ρέθυμνο από τον θάνατο με ασφυξία των έγκλειστων γυναικόπαιδων στο Μελιδόνι (ξυλογραφία το 1934), οι μουσουλμάνοι είχαν αρχίσει να επανέρχονται στην ύπαιθρο κατά ομάδες.

Το 1824, στο οποίο αναφερόμαστε, κατέχει θέση σε μια ακολουθία γεγονότων και καταστάσεων που είχαν καθορίσει την ψυχρόνθεση του πληθυσμού. Πηγαίνοντας λίγο πιο πίσω στον χρόνο βλέπουμε ότι αυτός είχε ταλαιπωρηθεί το 1810 από έναν ισχυρό σεισμό. Με τις σημερινές γνώσεις, οι σεισμολόγοι τον υπολογίζουν ότι θα πρέπει να είχε μέγεθος 7,2 της κλίμακας Ρίχτερ, ενώ πιστεύουν ότι θα πρέπει να είχε συνοδευτεί από παλιρροϊκό κύμα. Οι περισσότερες βέβαια ζημιές είχαν σημειωθεί στο Μεγάλο Κάστρο, όπου ακολούθησε επιδημία πανώλης, που είχε τέτοια ένταση, ώστε κατά τον Ξανθουδίδη «...εχορτάρισα και οι κεντρικότεροι δρόμοι της πόλεως». Πέραν της πόλης του Ρεθύμνου, σημαντικές ζημιές είχαν προκληθεί και στη Μονή Ασωμάτων. Πέντε χρόνια αργότερα ακολούθησε άλλος σεισμός, με υπολογιζόμενη ένταση 6,7 βαθμών. Εν ολίγοις, η δεκαετία που προηγήθηκε της Επανάστασης χαρακτηριζόταν από σεισμικό παροξυσμό...». Θα συνεχίσουμε όμως την επόμενη Παρασκευή.

Πού πήγαν τελικά οι κάρες;

Όλα καλά με τους εορτασμούς των Τεσσάρων Μαρτύρων, αλλά ένα κεντρικό ερώτημα δεν απαντήθηκε, διακόσια χρόνια τώρα: πού πήγε η τέταρτη κάρα τους; Το κενό αυτό είναι ο δεύτερος λόγος για τον οποίο η εξήγηση του περιηγητή Robert Pashley δεν μπορεί να αποκλειστεί, μαζί με την εγγύτητα της μαρτυρίας του στο ιστορικό γεγονός. Με την ευκαιρία λοιπόν του ερωτήματος αυτού θέτω ένα ακόμα: το 2021 πραγματοποιήθηκε η μεταφορά των οστών των τεσσάρων επισκόπων Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου, Ιωαννικίου, Ιερόθεου, Διονυσίου και Χρυσάνθου από τον κοινό τάφο στο Παλιό Νεκροταφείο σε νέο κοινό τάφο μπροστά στον Άγιο Λουκά του Επισκοπείου. Την όλη διαδικασία επέβλεψε ο σημερινός μητροπολίτης Κρήτης Ευγένιος, ο οποίος και μου παρείχε φωτογραφίες αλλά και την πληροφορία ότι έλειπε η μία κάρα. Αναρωτιέμαι λοιπόν μήπως η έλλειψη της και στις δύο αυτές περιπτώσεις δεν αποτελεί απλή σύμπτωση, αφού μάλιστα ο μακαριστός Ιωαννίκιος αποτελεί τον κοινό παρονομαστή τους...